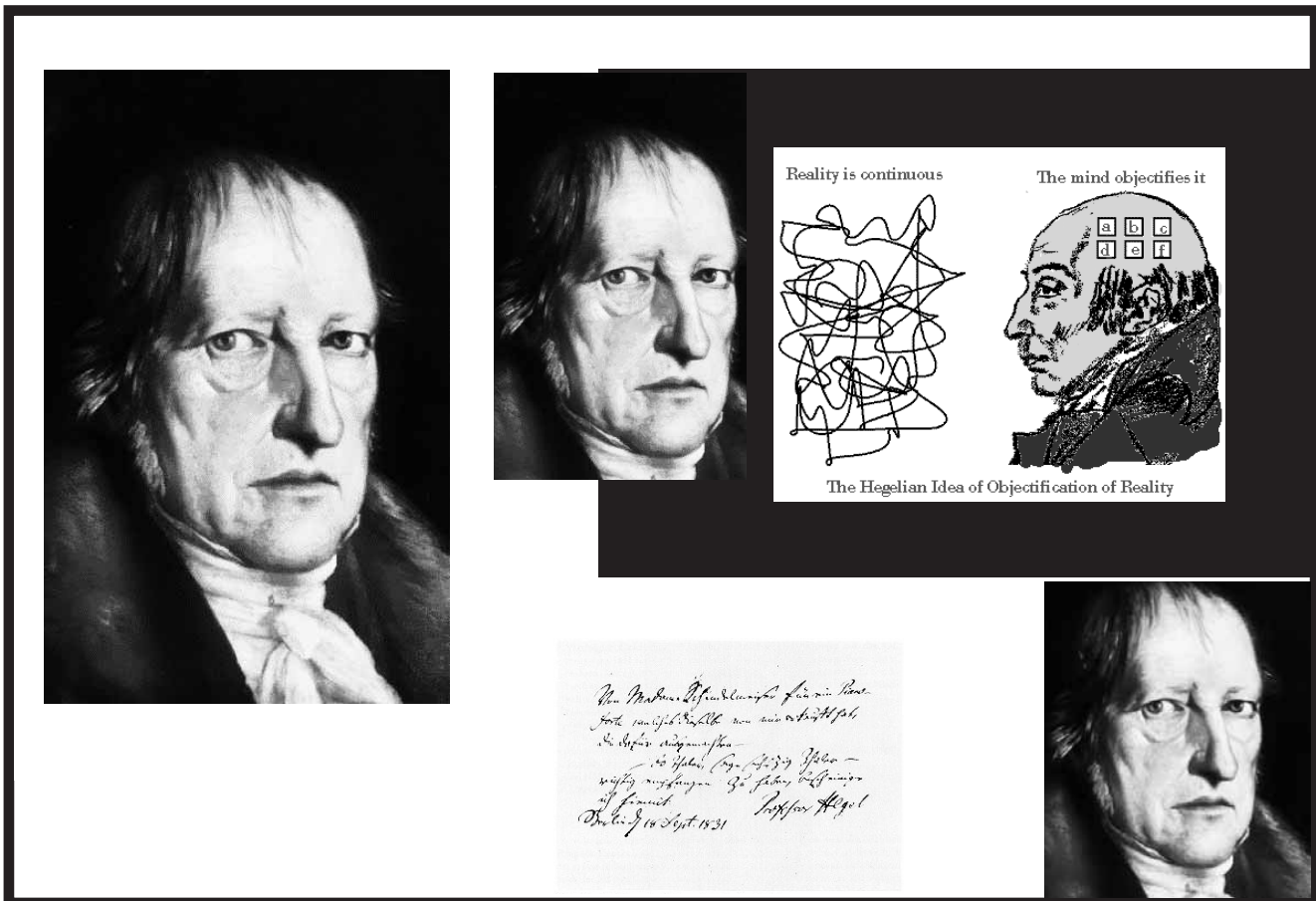

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΜΕΡΙΚΩΝ ΕΓΓΕΛΙΑΝΩΝ ΟΡΩΝ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ¹

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

Αυτό που προτίθεμαι να σάς εκθέσω δεν έχει σχέση με την θεωρία της μετάφρασης, θα συζητήσω μερικές αποδόσεις όρων του Έγκελου προτάσσοντας απλώς τόν γενικό προσανατολισμό στον οποίο έχω καταλήξει σχετικά αφού μετέφρασα δέκα βιβλία φιλοσοφίας και αρκετά άρθρα: Κάτω ή άμφιμονοσημαντότητα· κάνει την μετάφραση δυσκολότερη από το πρωτότυπο. Όταν αποφασίσουμε ποιές λέξεις είναι όροι του φιλοσόφου –είναι το ερμηνευτικό μέρος της μετάφρασης–, ως αποδίδουμε όσο το δυνατόν μη άμφισημα τους όρους αυτούς, μόνο αυτούς. Μη άμφισημη είναι ήδη ή εφαρμογή, μαθηματικά μιλώντας: Ένας όρος ως αποδίδεται με πάνω από έναν ελληνικούς, αν δεν αποδίδουν αυτοί κανέναν άλλον, αν δεν αποδίδει ένας όρος δύο σημαντικούς όρους του πρωτοτύπου. Και πάλι, ούτε και για τους όρους δεν μπορεί κανείς να έμμένει σε μία απόδοση παντού, πόσο μάλλον για κάποιον σαν τόν Έγκελο που έλεγε ότι «ή φιλοσοφία δεν χρειάζεται απολύτως καμία ιδιαίτερη όρολογία».² Το άλλο θέμα είναι ό σεβασμός της παράδοσης· να μη

Ο Γιώργος Φαράκλας διδάσκει Φιλοσοφία στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

δημιουργείται ή ψευδαίσθηση ρήξεων, να μην αποκρύπτεται το κοινό πλαίσιο: Ἡ Klugheit πρέπει να μεταφράζεται *φρόνηση*, ὄχι *σύνεση*, τὸ mögliches *δυνατό*, ὄχι *μπορετό*, τὸ erhabenes *ύψηλό*, ὄχι *ύπέροχο*, γιατί αὐτοὶ οἱ γερμανικοὶ ὄροι εἶναι ἀποδόσεις αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν.

Σημεῖα σημαντικῆς ἀπόκλισης τῶν μεταφραστικῶν μου προτάσεων σὲ σχέση με τὶς συνήθειες εἶναι 1ον, τὸ ζευγος an sich/für sich, πού τὸ ἀποδίδω αὐτὸ τοῦτο ἢ στὸν *ἑαυτὸ του* καὶ καθ' *ἑαυτὸν*, καθ' *αὐτό*, κατὰ τὸν *ἑαυτὸ του*, πρὸς *ἑαυτὸν* –δηλαδὴ δὲν λέω καθ' *ἑαυτὸν* τὸ an sich ἀλλὰ τὸ *für sich*– 2ον, τὸ Geist, πού τὸ λέω κυρίως *νοῦ* καὶ δευτερευόντως *πνεῦμα*, 3ον, ἡ Substanz, πού ἀποδίδω *ύφιστάμενη οὐσία* ἢ *οὐσία*, ὄχι *ύπόσταση*, 4ον, ἡ Reflexion, πού ἀποδίδω *ἀναλογισμό* καὶ *ἀνάκλαση*.

1. Ὁ Ἔγγελος διαστέλλει τὸ an sich στὸ an ihm ἢ an sich «μὲ ἔμφαση στὸ an»,³ πού ἐκφράζει τὴν ἐνύπαρξη τοῦ κατηγορουμένου στὸ ὑποκείμενο, ὅπως στὴν σχέση οὐσίας-συμβεθηκότος.⁴ Ὁ προσδιορισμὸς πού ἀποδίδω σὲ ἓνα ὄν, ὑπάρχει σὲ αὐτό, στὸν *ἑαυτὸ του*.⁵ Τὸ an sich χωρὶς τέτοια ἔμφαση ἀποδίδεται συνήθως καθ' *ἑαυτὸ*: τὸ καντιανὸ Ding an sich *πράγμα καθ' ἑαυτὸ*. Ὁ Ἔγγελος λέει ὅτι an sich εἶναι «ἓνας ἀφηρημένος προσδιορισμὸς»,⁶ ἀποκομμένος ἀπὸ κάθε σχέση πρὸς ἄλλο.⁷ Δὲν *σχετίζεται* με τὸν *ἑαυτὸ του*, ἢ *σχέση* πρὸς *ἑαυτὸν* θὰ σήμαινε ὅτι μεσολαβεῖται με τὸν *ἑαυτὸ του* διὰ τοῦ ἄλλου ἔστω ἀρνητικά, διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ του. Μιά τέτοια ἄρνηση *εἶναι* ἢ ἀφαίρεση ἀλλὰ δὲν ἐκφράζεται αὐτὸ στὸ προϊόν της, τὸ an sich, πού νοεῖται ὡς μὴ τεθειμένο, ἐκτὸς μεσολάβησης, *ἄμεσα*. Ὁ Ἔγγελος, πού ἐξετάζει κάθε τι πρῶτα ὡς an sich, γι' αὐτὸ δὲν χαρακτηρίζει ἔτσι μόνο τὸ πέραν τῶν φαινομένων ἀλλ' ὅ,τι προσφέρεται ἄμεσα, ἀποκύημα τῆς σκέψης, ἄμεση πραγματικότητα.⁸ Ἡ «μεταφυσική», ἀντίθετα με τὴν «διαλεκτική», ἢ ἡ «παραστατική», μὴ «ἐννοιακή» συνείδηση ὁμολογεῖ ὅτι τὰ διανοήματά της εἶναι ἀφηρημένα ὅταν τὰ λέει an sich, γιατί ἔτσι τοὺς δίνει μιὰ ἀμεσότητα δεδομένου.⁹ Τὸ καθ' *ἑαυτὸν* δηλώνει μιὰ *σχέση* πρὸς *ἑαυτὸν*, ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδώσει μιὰ τέτοια ἀμεσότητα. Τὸ αὐτὸ τοῦτο μπορεῖ: Τί εἶναι τὸ πέραν τῶν φαινομένων ἂν ὄχι «τὸ ἴδιο τὸ πράγμα», «τὸ πράγμα αὐτὸ τοῦτο». Αὐτὸ μάλιστα ἔρχεται κοντὰ στὴν ἀρχαία ἔκφραση πού ἀποδόθηκε λατινιστὶ in se καὶ γερμανιστὶ an sich: αὐτὸ τὸ μέγεθος ἢ αὐτὸ τὸ μέγα, λ.χ.¹⁰ Τὴν χρησιμοποιεῖ τὸ κλασικὸ ἀριστοτελικὸ χωρίο¹¹ κατὰ τῶν ἰδεῶν, πού λέει κάτι σὰν αὐτὸ πού θὰ πεῖ ὁ Ἔγγελος κατὰ τῆς μεταφυσικῆς: Ὅτι ἐκφράζει τὰ ὑπερασθητὰ ὅπως τὰ *αἰσθητὰ*, ἀπλῶς προσθέτοντας τὴν λέξη αὐτό, πού στὰ γερμανικά λέγεται an sich.¹² Ὁ Σουΐδας ἐπικυρώνει τὴν γενικότητα αὐτῆς τῆς χρήσης.¹³

Βέβαια, τὸ καθ' *αὐτό* ἀποδίδεται κι αὐτὸ καὶ an sich,¹⁴ πλὴν ἀποδίδεται par soi στὰ γαλλικά,¹⁵ ὅπως τὸ αὐτὸ καθ' *αὐτό* en soi et par soi¹⁶ γιατί στὰ λατινικά αὐτὰ ἀποδόθηκαν per se καὶ in se et per se.¹⁷ Στὴν ἄλλη κατεύθυνση, τὸ per se λέγεται αὐτὸ ἀφ' *ἑαυτοῦ*, αὐτὸ καθ' *αὐτό*, δι' *ἑαυτοῦ*, ἀφ' *ἑαυτοῦ*, δι' *ἑαυτόν*.¹⁸ Δεσπόζει ἡ σημασία τοῦ ἀφ' *ἑαυτοῦ* ἀλλὰ διατηρεῖται ἡ σχέση πρὸς *ἑαυτόν*, πού τὴν ἐκφράζει εἰδικὰ τὸ δι' *ἑαυτοῦ* ἢ *ἑαυτόν*, ἄρα ἔχουμε τὶς δύο ὄψεις τοῦ καθ' *αὐτό*. Στὰ γερμανικά, τὴν πολυσημία τοῦ καθ' *αὐτό* φαίνεται ὅτι ἔχει τὸ für sich, με τὸ ὅποιο ὁ Ἔγγελος ἀποδίδει τὴν τεθειμένη ἀφαίρεση, τὸν *ρητὸ ἀποκλεισμό* τοῦ ἐτέρου, ὄχι τὸ an sich, πού ἐκφράζει τὴν μὴ τεθειμένη. Τὰ für sich καὶ per se φαίνεται ὅτι ἔχουν ὅμοιο σημασιακὸ πεδίο. Τὸ per se ἐρμηνεύεται μὲν ὡς durch sich, ἀφ' *ἑαυτοῦ*, ἀλλὰ ἐξειδικεύεται ὡς ἀπὸ *μόνο του*, ὅποτε ἔχει καὶ ὄλες τὶς ἀποχρώσεις τοῦ für sich.¹⁹ Τὸ für sich ἐρμηνεύεται ὡς per se,²⁰ γιατί ἔχει καὶ τὴν σημασία τοῦ ἀπὸ *μόνος του*, ὅπως τὸ per se, ὅπως ἄλλωστε τὸ καθ' *αὐτό*, ἐνῶ τὸ par soi διατηρεῖ μόνο τὴν ἔννοια τοῦ ἀφ' *ἑαυτοῦ*. Ἄς μὴ μᾶς ταραξεί λοιπὸν ὅτι τὸ an sich ἀποδίδει τὸ αὐτὸ ἀλλὰ καὶ τὸ καθ' *αὐτό*,²¹ οὔτε ὅτι ὡς per se ἀποδίδεται καὶ τὸ an und für sich²² οἱ ἀνάγκες τῆς μετάφρασης ἀπαιτοῦν διάκριση. Ἄς χαροῦμε πού εἴμαστε σὲ καλύτερη θέση ἀπὸ τὶς λατινικὲς γλώσσες: Σεβόμενες τὴν παράδοση προδίδουν τὴν ἀρχαιότερη σημασία τοῦ für sich ὅταν τὸ ἀποδίδουν per se, γιατί τὸ ἰταλικὸ per, *διὰ*, *γιά*, δὲν ἀντιστοιχεῖ στὸ λατινικὸ per ὅσο στὸ pro ὅπως τὸ roui τῶν Γάλλων, πού ἀποδίδουν τὸ für sich roui soi. Αὐτὸ ἐπαναλαμβάνουν οἱ ἑλληνικὲς μεταφράσεις, ὅταν ἀποδίδουν τὸ für sich δι' *ἑαυτόν*, ἐκτὸς τοῦ Γρατσιαίου (1914), πού προτείνει: πρὸς *ἑαυτόν*. Τὸ καθ' *ἑαυτόν* εἶναι καλύτερο γιατί περιέχει τὶς δύο σημασίες τοῦ für sich, τὸ δι' *ἑαυτόν* ἀλλὰ καὶ τὸ ἀφ' *ἑαυτοῦ*. Τὸ πρὸς *ἑαυτόν* προσεγγίζει αὐτὸ τὸ εὖρος, εἶναι ἀλήθεια, ἀναδεικνύοντας τὴν αὐτοσχεσία, τὸν κοινὸ παρονομαστὴ τοῦ ἀφ' *ἑαυτοῦ* καὶ τοῦ δι' *ἑαυτόν*, ἀλλὰ δὲν τῆς δίνει ὡς περιεχόμενο τὸ ἀφ' *ἑαυτοῦ* καὶ τὸ δι' *ἑαυτόν*, δηλαδὴ τὴν αἰτία καὶ τὸν σκοπὸ. Ὅμως πρέπει νὰ προσφεύγουμε καὶ σὲ αὐτὴ τὴν ἀπόδοση ὅταν κρίνουμε ὅτι προέχει τὸ αὐτοπαθὲς τοῦ für sich. Ἡ λεξικογραφικὴ σύγκριση τοῦ für sich με τὸ καθ' *αὐτό* δείχνει ἔτσι ὅτι αὐτὸ εἶναι μᾶλλον ἢ καλύτερη ἀπόδοση τοῦ für sich. Ὁ Σουΐδας ἀντιπαραθέτει καθ' *αὐτό*/δι' *ἄλλο* γιὰ τὴν αἰτία, δι' *αὐτό*/ἐτέρου *ἔνεκεν* γιὰ τὸν σκοπὸ²³ αὐτὸ δὲν θὰ πεῖ ὅμως, πιστεύω, ὅτι τὸ καθ' *αὐτό* δὲν ἔχει καὶ τὴν τελικὴ σημασία πού ἐκφράζεται μόνη στὸ δι' *ἑαυτόν*. Αὐτὸ δείχνουν λεξικά πού συνδέουν ἀρχαία καὶ γερμανικά: ἀντιστοιχοῦν συχνὰ τὸ καθ' *αὐτό* με τὸ für sich καὶ τὸ αὐτὸ καθ' *αὐτό* με τὸ an und für sich.²⁴ Ἐξ οὗ ἡ πρόταση: an sich: αὐτὸ τοῦτο, für sich: καθ' *αὐτό*, an und für sich: αὐτὸ καθ' *αὐτό*.

Μένει να δοῦμε κατά πόσον ἡ πρόταση αὐτὴ στέκει γιὰ τὸν Ἔγελο. Ὁ μεγάλος μελετητὴς τοῦ Χαϊριγκ ὀρθῶς διαχωρίζει διαχρονικὴ καὶ συγχρονικὴ σκοπιὰ: Ἄφ' ἑνός, λέει, ὁ Ἔγελος παραλαμβάνει τὶς ἐκφράσεις an sich, für sich καὶ an und für sich ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴ παράδοση²⁵ –ἐννοεῖ τὶς in se, per se, καὶ in se et per se–, μιὰ χρῆση ποῦ «μεταδίδεται ἤδη ἀπὸ τοὺς Κάντ, Φίχτε, Σέλλιγκ» ἐνῶ «βρίσκεται ἐπίσης στὸν Σπινόζα». – Ὅταν ὁ Ἔγελος μεταφράζει τὰ in se καὶ per se ἀπὸ τὸν τρίτο ὀρισμὸ τῆς σπιννοζικῆς *Ἡθικῆς*, τὰ ἀποδίδει ὁμως in sich καὶ durch sich, ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἄλλ' ὅταν μεταφράζει ἀρχαῖα κείμενα, καίτοι δὲν ἐπιδιώκει νὰ παγιώσει κάποια ἀντιστοιχία ὄρων, ἀποδίδει μὲν αὐτὸ τὸ καλὸν ὡς das Schöne selbst, τὸ ἴδιο τὸ ὠραῖο, ὄχι ὡς das Schöne an sich, ἀλλ' ἀμέσως μετὰ μεταφράζει τὸ καθ' αὐτὸ für sich.²⁶ – Πρόκειται γιὰ τὸ ἐξῆς χωρίο τῆς *Πολιτείας*: *Οἱ δὲ δὴ ἐπ' αὐτὸ τὸ καλὸν δυνατοὶ ἰέναι τε καὶ ὀρᾶν καθ' αὐτό.*²⁷ Οἱ νεοελληνικὲς μεταφράσεις δείχνουν τὸ πρόβλημα μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ αὐτὸ ὡς καθ' αὐτό: ὁ Γεωργούλης ἀποδίδει αὐτὸ τὸ καλὸν «τὸ καθαυτὸ καλό», ὁπότε ἀποδίδει τὸ καθ' αὐτό ὡς «στὴν καθαρὴ του οὐσία»· ὁ Παπανοῦτσος καὶ ὁ Σκουτερόπουλος διατηροῦν τὸ καθ' αὐτό τοῦ πρωτοτύπου, ὁπότε ἀποδίδουν αὐτὸ τὸ καλὸν ὡς «τὸ ἴδιο τὸ ὠραῖο», «τὴν ἴδια τὴν ὁμορφιά». Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἐγγράφεται κι ἡ δική μου πρόταση γιὰ τὸν Ἔγελο: αὐτὸ τοῦτο γιὰ τὸ ἀρχαῖο αὐτὸ –ποῦ ἐμελλε νὰ γίνει in se, en soi, an sich–, καθ' αὐτό γιὰ τὸ ἀρχαῖο καθ' αὐτό –ποῦ ἐμελλε νὰ γίνει per se, pour soi, für sich.

Ὁ Χαϊριγκ συνεχίζει διακρίνοντας δύο σημασίς τοῦ für sich: Ἡ «κακὴ» εἶναι τῆς καθομιλουμένης, ἓνα εἶδος «ἀπομόνωσης», «ἐγωκεντρισμοῦ», ὄχι ἀντίθετου τοῦ an sich. Ταυτίζεται τότε μὲ τὸ *στὸν ἑαυτὸ του*.²⁸ Εἶναι αὐτὸ ποῦ λέμε sui generis.²⁹ Σ' αὐτὴ τὴν σημασίαν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀπόδοση δι' ἑαυτὸν ἐκτὸς τῆς ἄμεσης σημασίας τοῦ δι' ἑαυτὸν ὡς πρὸς ὄφελός του. Δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν «καλή», φιλοσοφικότερη σημασία τοῦ für sich ὡς αὐτοῦ «ποῦ ἔχει ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή του στὸν ἑαυτὸ του, τοῦ ὀλοκληρωμένου («ἀνακλασμένου») für sich».³⁰ Αὐτὸ ἀντιτίθεται στὸ an sich διότι ἡ ἀπομόνωσή του εἶναι ρητὰ προῖον τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀντιθέτου του, ἐκφράζει αὐτὴ τὴν μεσολάβηση στὴν ἔννοιά του,³¹ ὁπότε τὸ ἀντίθετό του ἀνήκει στὴν δῆθεν ἀδιαμεσολάβητη αὐτοσχασία: στὸ an sich. Ὁρθῶς ὁ Χαϊριγκ προσθέτει ὅτι αὐτὴ ἡ «καλή» σημασία τοῦ für sich προσιδιάζει κυρίως στὸν νοῦ: τὸ ἄτομο εἶναι ἄμεσα μέρος τῆς φύσης, an sich, ὕστερα ὁμως, ὅταν ἔχει αὐτοσυνειδησία, γίνεται für sich, «δηλαδὴ ἔτσι ὅπως εἶναι κατὰ τὴν δική του συνειδηση», τέλος, ἐνώνει τὰ δύο, ὁπότε «εἶναι ἤδη “an sich” [ὡς] “für sich”». Αὐτὴ ἡ μεσολαβημένη ἀπὸ τὸν ἄλλο σχέση πρὸς ἑαυτὸν ἐκφράζεται καλύτερα ἀπὸ τὸ καθ' ἑαυ-

τόν, γιὰτὶ παραπέμπει στὴν συνειδησιακὴ ἔκφραση κατὰ τὸν ἑαυτὸ του, ποῦ πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται ἐκ παραλλήλου (ιδίως ὅταν ὁ Ἔγελος γράφει für sich selbst)· γιὰτὶ ἡ ἐκδοχὴ καθ' αὐτὸ διατηρεῖ ἀντίστροφα καὶ στὰ νέα ἑλληνικὰ τὴν σημασία τοῦ ἀπὸ μόνο του, ἀφ' ἑαυτοῦ ποῦ κυριαρχεῖ στὴν φιλοσοφικὴ χρῆση τοῦ für sich, λ.χ. στὸν Κάντ.³² καὶ γιὰτὶ μιὰ καθαρευουσιάνικη ἀπόχρωση τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἐκφράζει τὴν συνειδησιακὴ σχέση πρὸς ἑαυτὸν, λ.χ. στὸν Παπαδιαμάντη.³³

Τέλος, ἀπὸ καθαρὰ μεταφραστικὴ σκοπιὰ, τὸ πρὸς ἑαυτὸν δὲν φθάνει –τὸ für es, συγγενὲς μὲ τὸ für sich, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθεῖ πρὸς αὐτὸ ἀντὶ τοῦ γι' αὐτὸ ἢ κατ' αὐτό–,³⁴ ἀφ' ἑτέρου, θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ διατηρηθεῖ μιὰ τριπλὴ ἀπόδοση δι' ἑαυτὸν, καθ' ἑαυτὸν, πρὸς ἑαυτὸν, ἂν αὐτὲς οἱ τρεῖς ἐκφράσεις ἀπέδιδαν μόνο αὐτὸ τὸν ὄρο, πλὴν ὁ Ἔγελος χρησιμοποιεῖ συχνὰ μιὰ σύνταξη ποῦ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκφραση γιὰ τὸ τάδε ἢ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του: λ.χ., dies ist dem sinnlichen Wissen das wesentliche, «αὐτὸ εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ γιὰ τὸ κατ' αἴσθησιν ἐπίσταμα»,³⁵ das Bewußtsein [ist] sich [...] das Veränderliche und Unwesentliche, «ἡ συνείδηση εἶναι [...] γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ ἀλλοιούμενο καὶ ἐπουσιῶδες»,³⁶ die Gewißheit ist sich selbst ihr Gegenstand, und das Bewußtsein ist sich selbst das Wahre, «ἡ βεβαιότητα εἶναι γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ ἀντικείμενό της καὶ ἡ συνείδηση εἶναι γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ ἀληθές».³⁷ Ἄν ἀποδίδαμε τὸ für sich καὶ μὲ τὴν ἔκφραση δι' ἑαυτό, δὲν θὰ ἦταν νοηματικὰ λάθος, ἀπλῶς δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ξέρουμε πότε πρόκειται γιὰ τὸ für sich καὶ πότε γιὰ μιὰ ἀντωνυμία στὴν δοτικὴ. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὡστόσο, τὸ für sich θὰ πρέπει ν' ἀποδοθεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Ἄλλὰ καὶ τότε ἀκόμη θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδίδεται τὸ für sich καὶ ὡς καθ' ἑαυτὸν ὅταν φαίνεται νὰ ὑπερισχύει ἡ ἀπόχρωση τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ τῆς αὐτοσχασίας, δηλαδὴ πάλι δὲν θὰ γλιτώναμε τὴν ἀναστάτωση ποῦ προκαλεῖ ἡ μετάθεση τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἀπὸ τὸ an sich στὸ für sich.

2. Τὰ γερμανικὰ διαθέτουν τὴν μοναδικὴ λέξη Geist γιὰ τὸν νοῦ καὶ τὸ πνεῦμα. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἡ λέξη νοῦς ἀποδίδεται Geist –ἢ καὶ Vernunft, λόγος– στὰ κείμενα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος,³⁸ ὅταν ἡ λέξη πνεῦμα σήμαινε *πνοή* καὶ ἦταν βιολογικὴ. Κι ὁ Ἔγελος ἀποδίδει ἐδῶ τὸν νοῦ Geist, ἀλλὰ καὶ Gedanke, Verstand, Vernunft,³⁹ ποῦ ἀποδίδονται *σκέψη, διάνοια, λόγος*, μιὰ συνάφεια ποῦ διατηρεῖ ἡ φιλοσοφία ποῦ προεκτείνει τὴν κλασικὴ σκέψη, ὄχι ἡ χριστιανικὴ, θεολογικὴ γραμματεία, ποῦ ἀνανοματοδοτεῖ τὴν λέξη πνεῦμα, τὴν ὁποία τὰ γερμανικὰ ἀποδίδουν πάλι Geist. Ἡ μόνη διάκριση ποῦ ἐπιτρέπει ἡ γερμανικὴ εἶναι στὰ ἐπίθετα: geistig ἀντιστοιχεῖ στὸ Geist ὡς νοῦ, κοσμικὰ, geistlich στὸ Geist ὡς πνεῦμα, θρησκευτικὰ. Ἡ ἀμφισημία ἐξηγεῖ,

λ.χ., γιατί η παλαιά αγγλική μετάφραση της *Phänomenologie des Geistes* λεγόταν *Phenomenology of Mind*,⁴⁰ ή νέα: *of Spirit*,⁴¹ όπου η διάκριση mind/spirit αντιστοιχεί στην δική μας *νοῦς/πνεῦμα*.⁴² Τὰ γαλλικά ἢ τὰ ἰταλικά δὲν ἔχουν τὴν δυνατότητα αὐτή, γιατί τὸ intellect, intelletto, πού ἀποδίδει τὸν νοῦ τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας, ἔχει πολὺ στενὴ σημασία, ὁπότε περιορίζονται στὴν ἀπόδοση τοῦ Geist ὡς esprit, spirito, ἐνῶ κάποιοι ἀποδίδουν ὡς esprit ἀκόμη καὶ τὸν ἀρχαῖο νοῦ.⁴³ Ἄν ὁ νοῦς ἀνήκει στὴν φιλοσοφικὴ παράδοση καὶ τὸ πνεῦμα στὴν θρησκευτικὴ, τὸ Geist θ' ἀποδίδεται νοῦς στὴν πρώτη, πνεῦμα στὴν δευτέρη συνάφεια. Ὁμως ἡ παράδοση ἀπόδοσης τοῦ Geist ὡς πνεύματος ἔχει δημιουργήσει προηγούμενο· ἐκφράσεις γιὰ τὴν νοοτροπία μιᾶς ἐποχῆς δύσκολα ἀποδίδονται πάντα ὡς νοο-τροπία, κατ' ἀποκλεισμό τῆς ἀπόδοσης πνεῦμα: τὸ Zeitgeist εἶναι πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Τέλος, ὁ ἴδιος ὁ Ἐγγελοσ ἐπικροτεῖ τὴν σύμπτωση τῶν δύο ἐννοιῶν, ὅταν λέει ὅτι ἡ νεωτερικὴ θρησκευτικὴ παράσταση τοῦ ἀπολύτου ὡς Geist ἐκφράζει τὴν ἀποψη ὅτι τὸ ἀληθὲς ὑπάρχει μόνον ὡς σύστημα.⁴⁴ Πλὴν τὸ ζήτημα εἶναι ποιά ἀπόδοση θὰ προκρίνουμε γενικά. Ἀφοῦ τὸ ἐγγελιανὸ Geist ἔχει ὡς ἐπίθετο geistig, ὄχι geistlich, ὁ νοῦς πρέπει νὰ προτιμᾶται, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπικρατούσα ἀποψη. Πέραν αὐτοῦ, ὑπάρχει ἓνα ζήτημα γενικῆς ἐρμηνείας. Ἄν κρίνουμε ὅτι ἡ ταύτιση νοῦς-πνεῦμα σημαίνει ὅτι ἐντάσσεται ἡ φιλοσοφικὴ προοπτικὴ στὴν θεολογικὴ, τὸ πνεῦμα εἶναι ἐννοια γένους, ἂν σημαίνει ὅτι ἐντάσσεται ἡ θεολογικὴ στὴν φιλοσοφικὴ, ὁ νοῦς εἶναι ἐννοια γένους. Στὴν πρώτη περίπτωση ἔχουμε τὴν *Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, στὴν δευτέρη τὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*. Ὁμως, καίτοι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγελοσ ἔχει συχνὰ διαβασθεῖ ὡς μιὰ *ἐκκοσμηκευμένη θεολογία*, ἡ πρόθεση τοῦ ἴδιου εἶναι ἡ ἀντίστροφη, πέραν πάσης ἀμφιβολίας. Λέει: «Τὸ ἀετόπουλο τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀρχικὰ ὑψώθηκε καθ' αὐτὸ σὰν ἀρπαχτικὸ πρὸς τὸν ἥλιο τῆς ἀλήθειας καὶ πολέμησε τὴν θρησκεία. Μετὰ δικαιώνεται καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς θρησκείας»· «ἡ φιλοσοφία ὡς ἐννοιακὸ νοεῖν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἔχει ἐναντι τῆς θρησκευτικῆς παράστασης τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατανοεῖ καὶ τὰ δύο· γιατί κατανοεῖ τὴν θρησκεία [...] καὶ τὸν ἑαυτὸ τῆς. Δὲν ἰσχύει τὸ ἀντίστροφο»· «ὅταν τὸ Geist ἔχει κατανοήσει τὸν ἑαυτὸ του πρῶτα μόνον στὴν φιλοσοφία, τότε ἐννοεῖ ὡς δικό του καὶ τὸ σχῆμα τῆς θρησκείας, πού τοῦ ἦταν ὡς τότε ξένο».⁴⁵ Ἄρα ἡ σύμπτωση τοῦ νοῦ μὲ τὸ πνεῦμα στὰ γερμανικὰ ἀποτελεῖ ὄχι τεκμήριο τοῦ ὅτι ἡ φιλοσοφία χρειάζεται τὴν θεολογία, ὁ νοῦς τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ ἡ θεολογία τὴν φιλοσοφία, τὸ πνεῦμα τὸν νοῦ!⁴⁶ Ἐπισημαίνω ὅτι ὁ Ἐγγελοσ, στὴν λατινικὰ γραμμένη ἀναγγελία τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν *Φαινο-*

μενολογία μαθήματός του, τὴν ἀναφέρει ὡς *Phaenomenologia mentis* καὶ ὄχι *spiriti*.⁴⁷

3. *Υφίσταται* θὰ πεῖ ὑπάρχω μὲ μιὰ ἀπόχρωση σταθερότητας· *ὑπόσταση* εἶναι ἡ σταθερὴ ὕπαρξη· τὰ γερμανικὰ ἀντίστοιχα εἶναι *bestehen* καὶ *das Bestehen*. Πέραν αὐτοῦ, ἡ *ὑπόσταση* δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδίδει τὴν *Substanz*, ὅπως πιστεύουν πολλοί, καὶ γιὰ ἱστορικοὺς λόγους, καίτοι ἡ *substantia* ὑπῆρξε ἀρχικὰ μεταγραφή τῆς *ὑποστάσεως*: Στὴν φιλοσοφία ἡ *substantia* (*substance*, *Substanz*) ἀποδίδει τὴν οὐσία μὲ ἀριστοτελικὴ σημασία, ἐνῶ ἡ *essentia* (*essence*, *Wesen*) μὲ πλατωνικὴ. Ἄκόμη τώρα ἔχουμε δύο ἐννοιες οὐσίας: στὴν *ἀπαγορευμένη* οὐσία, στὴν *οὐσιαστικὴ* ἐλευθερία, οὐσία εἶναι κάτι ὑπαρκτὸ ἢ μὴ τυπικὸ, ὄχι μιὰ ἐννοια, ἐνῶ *εἶναι* ἐννοια σὲ ἐκφράσεις ὅπως *κατ' οὐσίαν* ἢ *ἔχεις οὐσιαστικὰ δίκιο*. Ἐπειδὴ ἄλλωστε τὰ ἑλληνικὰ διαθέτουν μόνον τὴν λέξη οὐσία γιὰ τὴν ἀντίθεση οὐσίας καὶ *συμβεβηκότων*, ὅπου οἱ δυτικοευρωπαϊκὲς γλώσσες θὰ μιλοῦσαν γιὰ *substantia*, καὶ γιὰ τὴν ἀντίθεση οὐσίας καὶ *φαινομένων*, ὅπου οἱ ἴδιες θὰ μιλοῦσαν γιὰ *essentia*, προτάθηκε ἡ πρώτη ν' ἀποδοθεῖ *ὑπόσταση*. Ἄλλὰ δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ *ὑπόσταση* καὶ *συμβεβηκότα*, γιὰ *ὑποστασιακὴ* ἐλευθερία! Εἶναι ἓνας βιασμός τῆς παράδοσης καὶ τῶν νοημάτων. Γιὰ νὰ διακρίνονται οἱ δύο ἐννοιες ἀρκεῖ νὰ προστεθεῖ ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς *ὑφιστάμενη* στὴν ὑπαρκτὴ οὐσία ὅποτε τὸ ἀπαιτεῖ ἡ συνάφεια (ὅπως διακρίνεται ἡ *Wirklichkeit* ὡς *ἐνεργὸς πραγματικότητα* ἀπὸ τὴν *Realität* ὡς *πραγματικότητα*). – Κατὰ τὰ ἄλλα *Wesen* σημαίνει ὄν σὲ συγκεκριμένες συνάφειες, καὶ σὲ ἀντίστοιχες, τεχνικότερα φιλοσοφικὲς, μπορεῖ νὰ ἀποδίδεται καὶ ὡς *ὄντοτητα*.

4. Πολλοὶ ἀποδίδουν τὴν *Reflexion* ὡς *ἀναστοχασμὸς*, ἡ ἀπόδοση *ἀναλογισμὸς* φαίνεται ὅμως ὀρθότερη, γιατί *ἀναστοχάζομαι* σημαίνει *ξανασκεφτομαι* κι ἀντιστοιχεῖ στὸ *Nachdenken*, κυρίως γιατί, ὅταν ἀναλογίζομαι, *στρέφομαι πρὸς τὸν ἑαυτὸ μου*, κάτι πού ἀντιστοιχεῖ στὴν *Reflexion*, εἰδικὰ στὴν ἐγγελιανὴ χρῆση τῆς, ὅπου δηλώνει τὴν *σχέση πρὸς ἑαυτὸν* ἢ *αὐτοσχασία* (συγγενεῖ μὲ ἐκφράσεις ὅπως *Selbstbezug*, *Selbstbeziehung*, *Selbstverhältnis*, *Zurückbeugung*). Ἄλλὰ σὲ πολλὲς περιπτώσεις, λ.χ. ἐκφράσεις τοῦ τύπου *reflektiert in sich*, *reflektiert in sich selbst in sein Anderes*, ἡ *Reflexion* ἔχει τὴν ἄλλη τῆς σημασία: τότε πρέπει ν' ἀποδίδεται *ἀνάκλαση*. Ὅτι ὁ Ἐγγελοσ ἐκμεταλλεύεται τὴν ὁμωνυμία –τὴν ἐκφραση τοῦ ἀναλογισμοῦ μὲ ὄρους ἀνάκλασης– ὀφείλεται στὸ ὅτι ὑποστηρίζει πὼς ἡ αὐτοσχασία, ὅπως ὑπάρχει στὸν ἀναλογισμὸς, ἔχει ὄρο δυνατότητας μιὰ ὀρισμένη ἑτεροσχασία σὰν αὐτὴν πού ὑπάρχει στὴν ἀντανάκλαση: *σχετίζομαι μὲ μένα διὰ κάποιου ἄλλου* (ἐνὸς «καθρέφτη»). Ἡ πρόταση Τζαθάρα-Τζωρτζόπουλου νὰ ἀποδίδεται ἡ *Reflexion* ὡς *ἀνασκόπηση* μου φαίνεται

άτυχής για τρεις λόγους: ποτέ δὲν θὰ μεταφραζόταν ἔτσι σ' ἕνα ἄλλο ἀπὸ τοῦ Ἔγγελου κείμενο, ἄρα συγκροτεῖ τὸ τελευταῖο ὡς ἰδιόλεκτο· ἡ ἀνασκόπηση εἶναι χρονική, ἡ Reflexion ὄχι ἡ δευτέρα ἐνέχει τὴν σχέση πρὸς ἑαυτὸν, ἡ πρώτη ὄχι.

Ἔτσι, ἐφαρμόζοντας τὶς γενικὲς ἀρχὲς ποῦ ἀνέφερα ἀρχικὰ –ὄχι ἀμφιμονοσήμαντη ἀπεικόνιση, σεβασμὸς τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου συζήτησης–, κατέληξα σὲ αὐτὲς τὶς προτάσεις, ποῦ εὐχομαι νὰ μὴ σὰς φαίνονται ρηξικέλευθε ἀλλὰ *συντηρητικὲς* μετὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐξηγήσεις.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κείμενο ὁμιλίας στὴν ἡμερίδα τοῦ ΕΚΕΜΕΛ ποῦ ἔγινε στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν στὶς 10.12.05 μὲ θέμα τὴν μετάφραση φιλοσοφικῶν κειμένων.
2. *Λογική, Werke in 20 Bänden*, Φραγκφούρτη 1969, τ. 5, σ. 21 [ἔφ' ἐξῆς *W* μὲ τόμο καὶ σ.]: *Gesammelte Werke*, Ἀμβούργο 1968 κ.έ., τ. 21, σ. 11 [ἔφ' ἐξῆς *GW* μὲ τόμο καὶ σ.]
3. *W* 5, 129 κ.έ.: *GW* 21, 108 κ.έ.
4. Τὴν ἀπορρίπτει γενικὰ λέγοντας ὅτι ἡ Substanz παύει νὰ εἶναι κάτι ἀν χωρισθεῖ ἀπὸ τοὺς προσδιορισμοὺς ποῦ φέρει: βλ. λ.χ. *Logik, Metaphysik, Naturphilosophie, GW* 7, σ. 56.
5. Ὁ Ἔγγελος ἀπορρίπτει καὶ τὴν ἀντίθετη ἐρμηνεία τῆς κρίσης ὡς ὑπαγωγῆς ποῦ σχετίζει δύο ἔννοιες. Γιὰ τὶς δύο αὐτὲς ἀντίθετες ἐρμηνείες, βλ. *Λογική, W* 6, 308, 333-334, 355, 356, 367, 375, 388· *GW* 12, 58, 76, 92, 93, 101, 107, 116· *Ἐγκυκλοπαίδεια* § 170
6. *W* 5, 129· *GW* 21, 108.
7. «Τὰ πράγματα λέγονται an sich ἐφ' ὅσον γίνεται ἀφαίρεση ἀπὸ κάθε πρὸς ἄλλον εἶναι» (*W* 5, 129-130· *GW* 21, 109).
8. Βλ. *Φαινομενολογία, W* 3, 462-463· *GW* 9, 339.
9. Ὅντοποιεῖ τὶς ἔννοιες. Ἡ Metaphysik θέλει nur *Seiendes* und zwar *Ansichseiendes* behaupten und hervorbringen (*W* 5, 131· *GW* 21, 110)· das *An sich* nimmt die Form des *gleichgültigen Seins* für [das vorstellende Bewußtsein] an· dies *An sich* erhält für das nicht begreifende Selbstbewußtsein die Form eines *Seienden* (*W* 3, 566, 570· *GW* 9, 415, 418).
10. *Παρμενίδης*, 131 d 2, 132 a 4. Ἔνα παράδειγμα μετὰ πάρα πολλῶν ἄλλων.
11. *Μετὰ τὰ φυσικά, Z*, 16.
12. *Ποιοῦσιν οὖν τὰς αὐτὰς τῶ εἶδει τοῖς φθαρτοῖς [...], αὐτοάνθρωπον καὶ αὐτόϊππον, προστιθέντες τοῖς αἰσθητοῖς τὸ ῥῆμα τὸ αὐτό* (1040 b 30-35), Sie machen sie daher der Formbestimmung nach den vergänglichen gleich [...]: Menschen-an-sich, Pferd-an-sich, indem sie den sinnlichen Dingen dies Wort an-sich hinzufügen (Bonitz, θεώρηση Carvallo-Grassi 1966)· «τὶς φτεῖναι οὖν λοιπὸν ἴδιες κατὰ τὸ εἶδος μὲ τὶς φθαρτὲς [...] δημιουργόντας αὐτοάνθρωπο καὶ αὐτόϊππο μὲ τὴν προσθήκη τῆς λέξης "αὐτό" ἀπάνω στὰ ὀνόματα τῶν αἰσθητῶν» (Γεωργούλης, 1935).
13. «Αὐτὸ ἔλεγον οἱ φιλόσοφοι τὸ κυρίως λεγόμενον. καὶ τὴν ἰδέαν διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐδήλουν αὐτοάνθρωπος λέγοντες καὶ αὐτοδόξατον, τὸ κυρίως καὶ μᾶλλον δοξατόν».
14. Πρβλ. *ΜτΦ Δ*, 18, 1022 a 24 κ.έ., μτφ. Bonitz-Wellmann, ὁ.π.: Schwartz, Στουτγάρδη 1970· Bonitz-Seidl, Ἀμβούργο 1995.
15. Tricot, Παρίσι 1953.
16. Βλ. λ.χ. τὴν γαλλικὴ μτφ. τοῦ χωρίου 78 d 5 τοῦ πλατωνικοῦ *Φαῖδωνος*

ἀπὸ τὸν L. Robin: *αὐτὸ καθ' αὐτὸ* = en soi et par soi.

17. Τσακαλώτος, *Ἑλληνολατινικὸν λεξικόν: καθ' αὐτό*: seorsum· per se· sua sponte· suo arbitrio. – Stephanus, *Thesaurus Graecae Linguae*, Graz 1954· τ. IV, σ. 1014, 2η στ., κατὰ: Per: eo sensu, quo dicitur aliquis Per se aliquid facere, Dem. [p. 154, 19]: *Ἐν μὲν προσθήκης μέρει ῥοπήν ἔχει τινὰ καὶ χρῆσιν, αὐτὴ δὲ καθ' αὐτὴν ἀσθενὴς ἐστι*. Sic ap. Xen. Hell. I, [1, 28], *αὐτοὶ καθ' αὐτούς, et μετὰ τῶν ἄλλων* opp. Quo modo Hom. ante illos et locutus, II. B, [366]: *Κατὰ σφέας γὰρ μάχονται*, i.e. *καθ' ἑαυτούς διακεκριμένοι*, Eust. Sic ap. Caes., *Per se aliquid posse*; Liv., *Per se solus exercebat*.
18. Σὲ ἐκφράσεις-παράδειγματα τοῦ Κουμανοῦδη, *Λατινοελληνικὸν λεξικόν*.
19. Georges, *Lateinisch-Deutsches Wörterbuch*, 11η ἔκδ., 1962: *per se*: durch mich usw., allein, für mich, selbständig, ohne jemandes Zutun, – Hilfe, ohne Mitwirken Anderer, isoliert und dergl. – Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, 1980, *sich*: Das ist eine Sache für sich *eine andere, besondere S.*; etwas für sich behalten *es niemandem sagen*; für sich sein *allein sein*.
20. Ingerslev, *Deutsch-Lateinisches Schulwörterbuch*, 1855: *für sich*: per se. – Heinechen, *Deutsch-Lateinisches Schulwörterbuch*, 5η ἔκδ., 1895: *für sich, ohne fremde Hilfe*: per se, per se ipse, per se solus.
21. Στὸ *Z* καὶ στὸ *Δ* τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* ἀντίστοιχα.
22. Καὶ τὸ an (und für) sich (Ingerslev, ὁ.π.).
23. Προσθέτει δὲ «ἡ μὲν πρώτη ἀντίθεσις λαμβάνεται αὐτῶ ἐκ τῶν ποιητικῶν αἰτίων, ἡ δευτέρα δ' ἐκ τῶν τελικῶν» («Καθ' αὐτὸ μὲν ἔχομεν τὸ ὄρα· τὸν δὲ πλοῦτον οὐ καθ' αὐτό, ἀλλὰ δι' ἄλλο [...] τὴν γὰρ ἀρετὴν δι' αὐτὸ ἐπιτηδεύομεν καὶ οὐκ ἄλλου τινὸς ἔνεκα»).
24. Passow, *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, Griechisch-Deutsch 1831: *καθαυτὸ* (καθ' αὐτό), an und für sich. – *καθαυτὸν* (καθ' αὐτόν), für sich, allein, besonders, einzeln: ohne fremde Hilfe, 2. für sich, auf eignen Antrieb, freywillig, willkührlich. – Pape, *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, τ. IV, Deutsch-Griechisch, 3η ἔκδ. 1875: *für sich* = allein, ἄλλος, αὐτός, z. B. wir sind für uns, αὐτοὶ ἔσμεν, – auch ἐφ' ἑαυτοῦ, ἐφ' ἑαυτῶν, z. B. οἰκεῖν, für sich wohnen, – auch χωρὶς (τῶν ἄλλων), – ἰδίᾳ – καθ' ἑαυτόν, z. B. für sich sein, αὐτὸν καθ' ἑαυτόν εἶναι, γίνεσθαι, – = von selbst, ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτομάτου, – für sich etwas tun, d. h. ohne äußere Veranlassung, ἰδίᾳ γνώμη ποιεῖν τι, auch ἰδιοπραγεῖν, – an und für sich, αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, z. B. die Sache ist an und für sich gut, τὸ πρᾶγμα αὐτὸ μὲν καθ' αὐτὸ καλῶς ἔχει.
25. T. Haering, *Hegel. Sein Wollen und sein Werk*, Λειψία-Βερολίνο 1938, τ. II, σ. 110-112.
26. Die aber vermögen, auf das Schöne selbst zu gehen und es für sich (καθ' αὐτό) zu sehen (*Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, W* 19, 38-39).
27. 476 b 10-11.
28. Jedes für sich genommen, *an ihm* selbst betrachtet (*Λογική, W* 5, 158· *GW* 11, 131).
29. Der Baron, der ist ein Ding für sich... Der spinnt eben! «Ὁ Βαρῶνος, εἶναι δικό του καπέλλο... Εἶναι τρελλός!» (O.M. Graf, *Anton Sittinger*, 1937, Μόναχο 1979, σ. 127).
30. Haering, ὁ.π., σ. 110.
31. Ὅπως λέει ὁ Χαίριγκ, τὸ für sich αὐτὸ ἐνέχει τὴν σχέση πρὸς ἄλλον σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἀδιάφορο πρὸς τὸ ἄλλο an sich, πράγμα «τελειῶς ἀκατανόητο γιὰ τὸν ἀρχάριο» (ὁ.π.).
32. Λ.χ., στὴν *Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου*, σὲ ἔξι σημεῖα ἡ ἔκφραση für sich σημαίνει ἀπὸ μόνο του μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ (für sich bestehen, für sich sein) (B 49, B 89, B 145, A 251, B 468, B 488) ἐνῶ μόνο σὲ τρία σημαίνει ἀπὸ μόνο του μὲ τὴν ἔννοια τοῦ χωρὶα ἀπὸ τὰ ἄλλα, δι' ἑαυτόν (jedes für sich κ.τ.τ.) (B 4, B 147, B 201 σημ.).

33. Λ.χ. στους *Εμπόρους των εθνών* ή έκφραση *καθ' εαυτὸν ἢ τὸ καθ' αὐτὸν* χρησιμοποιείται μόνο με τὴν σημασία τοῦ *με ἢ πρὸς ἢ στὸν ἑαυτὸ του*: «τὸ καθ' αὐτήν, εἶχεν ἀποφασίσει», «ἐπιθύρισε καθ' ἑαυτήν», «ἔλεγε καθ' ἑαυτόν», «Ἐσκέπτετο δὲ καθ' ἑαυτόν», «Ὁμολόγησε δὲ καθ' ἑαυτόν», «καθ' ἑαυτὸν εἶπε» (Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, Ἀθήνα 1981, τ. Α', σ. 172, 216, 229, 256, 271-272, 341).
34. Es ist [...] für [das Selbstbewußtsein] das Anderssein *als ein Sein* [...] aber es ist für es auch die Einheit seiner selbst mit diesem Unterschiede (*Φαινομενολογία*, W 3, 138· GW 9, 104): «Γιὰ τὴν αὐτοσυνειδησία ἡ ἑτερότητα ὑπάρχει ὡς ἓνα εἶναι [...] ἀλλὰ ὑπάρχει γι' αὐτήν καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ της μ' αὐτὴ τὴν διαφορά» ἢ «κατὰ τὴν αὐτοσυνειδησία ἡ ἑτερότητα ὑπάρχει ὡς ἓνα εἶναι [...] ἀλλὰ ὑπάρχει κατ' αὐτήν καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ της μ' αὐτὴ τὴν διαφορά», ἀλλὰ ὄχι «πρὸς τὴν αὐτοσυνειδησία ἡ ἑτερότητα ὑπάρχει ὡς ἓνα εἶναι [...] ἀλλὰ ὑπάρχει πρὸς αὐτήν καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ της μ' αὐτὴ τὴν διαφορά».
35. W 3, 83· GW 9, 63.
36. W 3, 97· GW 9, 73-74.
37. W 3, 137· GW 9, 103
38. Βλ. τίς παραπάνω μεταφράσεις τῶν Bonitz καὶ Schwartz.
39. W 19, 39 καὶ 162, 212, 263 ἀντίστοιχα.
40. Μτφ. J.B. Baillie, Λονδίνο 1931.
41. Μτφ. A.V. Miller, Ὁξφόρδη 1977.
42. Πέραν τοῦ ὅτι τὰ ἀγγλικά ἀποδίδουν τὸ *πνεῦμα* ἐνίοτε μετὰ τὴν λέξη Ghost.
43. Ὁ Ἄντο (P. Hadot) στὶς μεταφράσεις του τοῦ Πλωτίνου: *Traité 38, 50, 9*, Παρίσι 1988, 1990, 1994.
44. Daß das Wahre nur als System wirklich, oder daß die Substanz wesentlich Subjekt ist, ist in der Vorstellung ausgedrückt, welche das Absolute als *Geist* ausspricht, – der erhabenste Begriff, und der der neuern Zeit und ihrer Religion angehört (*Φαινομενολογία*, W 3, 28· GW 9, 22).
45. *Einleitung in die Geschichte der Philosophie*, Ἀμβούργο 31959, σ. 190, 192, 193.
46. Ὁ Γιαῖσκη (W. Jaeschke), διευθυντὴς τοῦ *Ἀρχείου Ἑγκελου*, σὲ ἰδιωτικὴ συζήτησή μας συμφώνησε ὅτι τὸ ἐγγελιανὸ *Geist* ἀντιστοιχεῖ στὸν *νοῦ*, ὄχι στὸ *πνεῦμα*. Βλ. σχετικὰ W. Kern, «Die Aristotelesdeutung Hegels. Die Aufhebung des Aristotelischen "Nous" in Hegels "Geist"», *Philosophisches Jahrbuch* 79, 1971.
47. GW 9, 457.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ '04-'05
ΕΝΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

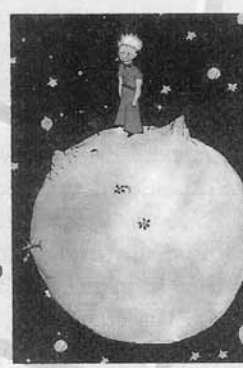
ΓΑΛΛΟΦΩΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΑΪΤΗΣ
(επιμ. Οντέτ Βαρόν-Βασάρ) ■ Günter Grass *Αμμόβουργος* (μτφρ. Σπύρος Μοσχίδου) ■ J. Bouchard Constantin Cavafy ■ Quatre (et un) poèmes de Georges Veltos traduits par Blanche Molfessis ■ Δ.Ν. Μαρινίτης *Να μείνει* ■ Jean Beaufret *Η συνομιλία κάτω από την κασταλιά* (μτφρ. Έ. Κακναβάτος) ■ J. Derrida *Des tours de Babel* (μτφρ. Χ. Ράπτης) ■ Γ. Βέλτσος *Τεφροδόχος – Μνήμη Jacques Derrida* ■ Γ. Γιατρομανωλάκης *Αλόη Σιδήρη: Η μεταφραστική ηθική* ■ E. Kocley *Συνεργασία, αναβίωση και άλλα λιγότερο συγχωρήτα αμαρτήματα* (μτφρ. Γ. Ζακκοπούλου) ■ Μ. Φραγκόπουλος *After Babel: σκέψεις για το έργο του G. Steiner* ■ M. Papadima *La langue française, miroir de culture(s)* ■ Β. Ιβάνοβιτς *Η παρακαταθήκη του Δον Κιχώτη* ■ J. Claretie *Ἡ ἔρημος οὐσία* (μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, επιμ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος) ■ Νίκος Θεοτοκάς *Μνήμη Λευκῆς Μολφέση* ■ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ ■ ΣΧΟΛΙΑ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
Τριμηνιαία Πολιτική και Οικονομική Επιθεώρηση

Απρίλιος-Ιούνιος 2006, 10 € Τεύχος 2^ο

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
Πόλεμος και Ειρήνη στον 21ο αιώνα

- Για το νόημα του προεδρικού θεσμού. Έπαινος στον Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο Δημήτρης Τσάτσος
- Κύπρος: Το Δημοψήφισμα της 24ης Απριλίου 2004. Κ. Ζέπος, Μ. Ατταλιδής, Γ. Ιωάννου, Τ. Χατζηδημητρίου
- Η Ελλάδα, η Ευρώπη και ο Κόσμος Β. Θεοδορόπουλος, Ι. Αφεντούλη, Κ. Καλλέργης, Γ. Καπόπουλος, Θ. Κουλουμπής, Α. Κούρκουλας, Μ. Μορώνης, Α. Μπρεδήμας, Α. Παπαχελάς, Τ. Παπάς, Ρ. Σοφερίτης, Π. Τσίμας, Α. Τσούκαλης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ